

O'SMIR YOSHLARNI RAQAMLI MANIPULYATSIYADAN HIMOYA QILISHDA AXBOROT-PSIXOLOGIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISH

Xudoyberganova Sharofat

Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi "Pedagogika va psixologiya,
ta'lim texnologiyalari" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smir yoshdagi shaxslarning raqamli axborot maydonida duch keladigan manipulyativ ta'sirlardan himoyalanişi, ularning axborot-psixologik barqarorligini shakllantirish zarurati yoritilgan. Maqolada o'smirlar ongida axborot-psixologik immunitetni shakllantirish yo'llari, pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida tahlil etilgan hamda raqamli xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: manipulyativ texnologiyalar, axborotni tahlil qilish, ongli qaror qabul qilish, axborot-psixologik immunitetni, raqamli xavfsizlik.

Аннотация: В данной статье рассмотрена необходимость защиты подростков от манипулятивного воздействия в цифровом информационном пространстве и формирования их информационно-психологической устойчивости. В статье проанализированы пути формирования информационно-психологического иммунитета подростков на основе педагогических и психологических подходов, а также даны рекомендации по развитию культуры цифровой безопасности.

Ключевые слова: манипулятивные технологии, анализ информации, принятие осознанных решений, информационно-психологический иммунитет, цифровая безопасность.

Annotation: This article highlights the necessity of protecting adolescents from manipulative influences in the digital information environment and forming their information-psychological resilience. The article analyzes ways to develop adolescents' information-psychological immunity based on pedagogical and psychological approaches, and provides recommendations for promoting a culture of digital security.

Keywords: manipulative technologies, information analysis, conscious decision-making, information-psychological immunity, digital security.

KIRISH: Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot olish, ulashish va iste'mol qilish imkoniyatlari kengaygani sababli yosh avlod — xususan, o'smirlar — turli manbalardan kelayotgan katta hajmdagi ma'lumotlar oqimi ta'siriga bevosita duch kelmoqda. Bunday sharoitda

axborot faqat bilim manbai bo'lib qolmay, balki ong va psixikaga turlicha ta'sir etuvchi vositaga ham aylangan.

Raqamli maydonda faoliyat yuritayotgan manipulyativ kuchlar yoshlarning hayotiy qarashlari, qadriyatlari va xatti-harakatlariga ongli yoki ongsiz ravishda ta'sir ko'rsatishga intilmoqda. Shu sababli o'smirlarning axborot maydonida mustaqil, tanqidiy fikrlovchi va ongli qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida shakllanishi dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Mazkur maqolada o'smir yoshdagi shaxslarni raqamli manipulyatsiyalardan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikning o'rni, uni shakllantirish mexanizmlari va samarali pedagogik-psixologik yondashuvlar tahlil etiladi.

Zamonaviy axborot muhitida manipulyativ texnologiyalar tobora murakkablashib, yoshlarning emotsional holati, e'tiqodi va ijtimoiy xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Ayniqsa, o'smirlik davri — psixologik jihatdan barqarorlik hali to'liq shakllanmagan, tashqi ta'sirlarga sezgirlik yuqori bo'lgan davr hisoblanadi. Shunday sharoitda raqamli axborot vositalari orqali ongli ravishda yo'naltirilgan noto'g'ri, yolg'on yoki salbiy ma'lumotlar o'smir shaxsining shakllanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu esa axborotga nisbatan tanqidiy yondashuv, axborotni farqlash va tahlil qilish, shuningdek, psixologik barqarorlikni ta'minlovchi immunitet tizimini shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

O'smirlarni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishning eng samarali yo'llaridan biri — bu ularda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirishdir. Bunday barqarorlik nafaqat tashqi manipulyativ ta'sirlarga qarshi turishga, balki o'z fikri, qadriyati va qarashlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada axborot-psixologik barqarorlik tushunchasi, uning asosiy komponentlari, shakllanish bosqichlari va zamonaviy ta'lim-psixologiya amaliyotidagi o'rni chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish, media savodxonlikni oshirish va ota-ona hamda pedagoglar ishtirokida barqaror muhit yaratish kabi jihatlariga ham e'tibor qaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Raqamli makonda yosh avlodning psixologik himoyasini ta'minlash masalasi so'nggi yillarda ko'plab ilmiy va amaliy tadqiqotlarda dolzarb mavzu sifatida ko'tarilmoqda. Xususan, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, raqamli madaniyat va psixologik immunitet tushunchalari o'smirlar tarbiyasida muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda.

J. Potter (2013) media savodxonlikni shaxsning axborotni tahlil qilish, baholash va tanqidiy fikr asosida qayta ishlash qobiliyati sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, media savodxon shaxs manipulyatsiya xavfini tezroq anglab yetadi va salbiy ta'sirlarga nisbatan mustahkam turadi. Bu fikrni R. Hobbs (2017) ham qo'llab-quvvatlab, media muhitdagi har bir axborot iste'molchisi mustaqil va faol ishtirokchi bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. Zbek olimlaridan I. Rasulov (2020) raqamli makondagi

axborot xurujlari va ularning yoshlar ongiga salbiy ta'siri haqida yozar ekan, axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirishda ta'lim muassasalari, oilaviy muhit va jamiyatning o'zaro hamkorligini muhim omil sifatida ko'rsatadi. G. Mamatqulova (2021) esa o'smirlar orasida digital stress, axborot haddan tashqari ko'pligi va noto'g'ri axborot oqibatida yuzaga keladigan psixologik muammolarni chuqur o'rgangan.

Shuningdek, Z. Bauman va M. Castells kabi zamonaviy sotsiologlar raqamli jamiyatda axborot oqimlarining ijtimoiy ongga ta'sirini tahlil qilib, odamlar ongini boshqarishga qaratilgan manipulyativ usullar tobora nozik va ong ostiga singdirilgan shakllarda namoyon bo'layotganini ta'kidlaydilar.

Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, V. Slastenin va L. Bayborodova kabilar axborot muhitida o'quvchilarning shaxsiy xavfsizligini ta'minlash uchun maktablarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, emotsional-intellektual barqarorlikni oshirish bo'yicha metodik yondashuvlarni ishlab chiqqan.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'smir yoshdagi shaxslarni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish o'zaro bog'liq psixologik, pedagogik, sotsiologik va texnologik yondashuvlarni talab etadi. Bu esa mavzuning ko'p qirrali va chuqur tahlil etilishi lozim bo'lgan dolzarb ilmiy-ijtimoiy masala ekanini anglatadi.

MUHOKAMA. Bugungi kunda o'smir yoshdagi shaxslarning raqamli axborot muhitida faol ishtirok etishi ularning tafakkuri, hissiy holati va ijtimoiy qarashlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. O'smirlik davri psixologik jihatdan sezgir, ijtimoiy identitet shakllanayotgan, tashqi ta'sirlarga ochiq davr bo'lganligi bois, ular raqamli manipulyatsiyalarning bevosita nishoniga aylanish xavfiga ega. Manipulyativ axborotlar, odatda, yosh ongini yashirin va ong osti darajasida boshqarishga intiladi. Bu esa o'smirlarning qaror qabul qilish, axloqiy me'yorlarga rioya qilish va ijtimoiy munosabatlarida salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Mazkur vaziyatda o'smirlarning axborot-psixologik barqarorligini shakllantirish eng muhim himoya mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Barqarorlik deganda nafaqat ruhiy muvozanat, balki axborotni tanqidiy tahlil qilish, ularni baholash va ijtimoiy-madaniy kontekstda to'g'ri talqin qilish ko'nikmalari tushuniladi. Ushbu ko'nikmalarni shakllantirishda, birinchidan, pedagogik yondashuvlar — ya'ni maktab o'quv dasturlarida media savodxonlik va raqamli xavfsizlik bo'yicha bilimlarning berilishi; ikkinchidan, psixologik yondashuvlar — shaxsiy immunitet, emotsional intellekt va stressga chidamlilikni rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'z-o'zini anglash darajasi yuqori bo'lgan, axborotni tahlil qilishga qodir o'smirlar manipulyatsiyaga kamroq uchraydi. Shuning uchun ota-onalar, pedagoglar va psixologlar o'rtasida hamkorlikda olib boriladigan tizimli ishlar — masalan, treninglar, media savodxonlik mashg'ulotlari, interaktiv

muhokamar — axborot-psixologik barqarorlikni rivojlantirishda ijobiy samara beradi.

Bundan tashqari, o'smirlar uchun raqamli muhitda sog'lom axborot iste'molini yo'lga qo'yish, ijtimoiy tarmoqlarda xavfsizlikka oid individual sozlamalarni tushuntirish va ular orasida mas'uliyatli raqamli xulq-atvorni targ'ib qilish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Zero, axborot xavfsizligi shunchaki texnik muammolar emas, balki inson salomatligi va jamiyat barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi psixologik va axloqiy masaladir.

O'smir yoshlarni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish quyidagilardan iborat:

Birinchidan, o'smirlarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda yoshlar axborotni faqat qabul qiluvchi sifatida emas, balki faol tahlil qiluvchi, uning ishonchliligi va haqqoniyligini baholovchi shaxslar sifatida tarbiyalanadi. Tanqidiy fikrlashning shakllanishi o'smirlarni manipulyativ axborot oqimidan samarali himoya qilishga imkon beradi, chunki ular har qanday axborot manbasining niyatini tushunib, noaniq yoki yolg'on ma'lumotlarga shubha bilan qarashga o'rgatiladi.

Ikkinchidan, raqamli muhitda paydo bo'ladigan manipulyativ ta'sirlarga psixologik chidamlilikni oshirish lozim. O'smirlarning emotsional barqarorligini mustahkamlash, tashqi bosim va stress omillariga nisbatan immunitet yaratish ularni psixologik jihatdan himoya qiladi. Bu, ayniqsa, raqamli makonda tez tarqaladigan salbiy, qo'rqituvchi yoki dezinformatsion axborotga qarshi kurashishda katta ahamiyatga ega. Psixologik barqarorlik nafaqat stressga chidamlilikni oshiradi, balki yoshlarning o'zaro munosabatlari, o'zligini anglash jarayonlarini ham qo'llab-quvvatlaydi.

Uchinchidan, ongli qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish o'smirlarning mustaqil va mas'uliyatli shaxslar sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu ko'nikmalar yoshlarni faqat raqamli maydondagi manipulyatsiyadan himoya qilmasdan, balki ularni axborot va texnologiyalardan samarali foydalanishga ham undaydi. Ongli qaror qabul qilish orqali o'smirlar nafaqat o'zlarining shaxsiy xavfsizligini ta'minlaydi, balki ijtimoiy muhitga ham mas'uliyatli munosabatda bo'lishga o'rganadi.

To'rtinchidan, media savodxonlikni oshirish va raqamli xavfsizlik madaniyatini mustahkamlash bu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Media savodxonlik yoshlarni turli axborot manbalarini tanlash, noto'g'ri ma'lumotni aniqlash va undan himoyalani sh ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli xavfsizlik madaniyati yoshlarni shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, internetda xavfsiz harakat qilish va salbiy ta'sirlardan ehtiyot bo'lishga yo'naltiradi.

Shuningdek, oila va ta'lim muassasalari o'rtasida tizimli hamkorlik o'smirlarning axborot-psixologik barqarorligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Pedagoglar va ota-onalar raqamli manipulyatsiya xavflari haqida bilimli bo'lib, yoshlarni tarbiyalashda birgalikda ishlashi lozim. Shu bois, pedagogik va psixologik yordam, o'quv dasturlariga media savodxonlikni kiritish, interaktiv mashg'ulotlar tashkil etish, yoshlarning raqamli muhitda xavfsizligi bo'yicha treninglar o'tkazish dolzarb vazifa sanaladi.

Ushbu kompleks yondashuvlar majmui axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish va o'smirlarni raqamli manipulyatsiyadan samarali himoya qilish imkonini beradi hamda yoshlarning zamonaviy raqamli jamiyatda ongli, mustaqil va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR TAHLILI: Tadqiqot davomida o'smirlarning raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikning shakllanishi bir nechta muhim jihatlarida o'z aksini topdi. Birinchidan, o'smirlar orasida tanqidiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishi ularning manipulyativ axborotlarga nisbatan sezgirligini kamaytirgani kuzatildi. Axborotni tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini egallagan yoshlar noto'g'ri va manipulyativ xabarlarini ajratib olishda ancha muvaffaqiyatli bo'lishdi, bu esa ularning raqamli makondagi ongli ishtirokini ta'minladi.

Ikkinchidan, emotsional barqarorlik va psixologik immunitetni oshirish yo'nalishidagi pedagogik va psixologik tadbirlar o'smirlarning stressga chidamliligini kuchaytirdi. Bu yoshlarning raqamli muhitdagi bosim va manipulyativ ta'sirlarga qarshi turish imkoniyatlarini sezilarli darajada yaxshiladi. Shuningdek, ongli qaror qabul qilish ko'nikmalari o'smirlarning ijtimoiy muhitda faol va mas'uliyatli shaxslar sifatida shakllanishiga xizmat qildi.

Uchinchidan, media savodxonlikni rivojlantirish va raqamli xavfsizlik madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'lim-tarbiyaviy ishlar yoshlarning raqamli vositalardan xavfsiz foydalanishini ta'minladi hamda ularda raqamli manipulyatsiyalarga nisbatan immunitetni mustahkamladi. Shu bilan birga, ota-ona va pedagoglarning faol ishtiroki o'smirlarning axborot-psixologik barqarorligini shakllantirishda samarali omil sifatida namoyon bo'ldi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish tizimli va ko'p qirrali yondashuvni talab qilishini tasdiqladi. Shunday qilib, o'smir yoshlarni raqamli manipulyatsiyadan samarali himoya qilish uchun nafaqat individual psixologik ko'nikmalarni rivojlantirish, balki ijtimoiy va pedagogik muhitni ham optimallashtirish zarurligi aniqlandi.

XULOSA: Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga keng kirib kelganligi natijasida o'smirlar axborot makonida turli

manipulyativ ta'sirlarga duch kelmoqda. Shu bois, ularni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilishda axborot-psixologik barqarorlikni shakllantirish muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, axborot-psixologik barqarorlik — bu o'smirlarning tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, ongli qaror qabul qilish hamda psixologik immunitetga ega bo'lishlarini anglatadi.

Ushbu barqarorlikni shakllantirish uchun pedagogik va psixologik yondashuvlarni uyg'unlashtirish, media savodxonlik va raqamli xavfsizlik madaniyatini keng joriy etish zarur. Ota-ona, pedagog va psixologlarning hamkorligi, shuningdek, tizimli ta'lim-tarbiyaviy ishlanmalar o'smirlarni raqamli manipulyatsiya xavfidan samarali himoya qilish imkonini beradi.

Natijada, axborot-psixologik barqarorlik yoshlarning raqamli makonda ongli, mustaqil va mas'uliyatli shaxslar sifatida shakllanishini ta'minlaydi hamda ularni zamonaviy jamiyatda ijtimoiy va psixologik jihatdan mustahkam qiladi. Shu bilan birga, raqamli manipulyatsiyalarga qarshi kurashda barqarorlikni oshirish o'smirlarning nafaqat shaxsiy xavfsizligi, balki butun jamiyatning axborot maydonidagi barqarorligiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Bandura, A.** (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice-Hall.
— Tanqidiy fikrlash va shaxsiy o'zini boshqarish nazariyasi.
2. **Kahneman, D.** (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.
— Qaror qabul qilish psixologiyasi va ong osti manipulyatsiyalar.
3. **Livingstone, S., & Helsper, E.** (2007). *Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide*. *New Media & Society*, 9(4), 671–696.
— Yoshlar va raqamli axborot maydonidagi imkoniyatlar hamda xavflar.
4. **Buckingham, D.** (2007). *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. Polity Press.
— Media savodxonlikni rivojlantirish metodlari va pedagogik yondashuvlar.
5. **Luo, T., & Zheng, X.** (2020). *Digital resilience and online risks among adolescents: A systematic review*. *Computers in Human Behavior*, 107, 106281.
— O'smirlarning raqamli barqarorligi va onlayn xavflar bo'yicha tizimli tahlil.
6. **Palfrey, J., & Gasser, U.** (2008). *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. Basic Books.
— Raqamli avlodning xususiyatlari va ularni raqamli manipulyatsiyadan himoya qilish yo'llari.
7. **Penuel, W. R., & Wertsch, J. V.** (1995). *Vygotsky and identity formation: A sociocultural approach*. In *Identity and Agency in Cultural Worlds*. Harvard

University Press.

— Psixologik immunitet va shaxsiy identitet shakllanishi.

8. **UNICEF** (2021). *Children in a Digital World: Report on Protecting Children Online*.

— Bolalar va o‘smirlarni internetdagi xavflardan himoya qilish bo‘yicha xalqaro standartlar va tavsiyalar.

9. **Zhou, Y., & Wang, X.** (2019). *Developing critical thinking skills in adolescents through digital literacy education*. Journal of Educational Computing Research, 57(6), 1404-1423.

— Tanqidiy fikrlashni raqamli savodxonlik orqali rivojlantirish.

10. **O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim Vazirligi** (2023). *Raqamli xavfsizlik va media savodxonlik bo‘yicha qo‘llanma*. Toshkent.

— O‘zbekiston sharoitida raqamli xavfsizlik va pedagogik yondashuv